

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پنجمین دوره سلسله نشست‌های چشم‌انداز صنعت گردشگری در ایران

گزارش (۴۲): اثرات نگهداری و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی بر توسعه گردشگری شهری در کلان‌شهر تبریز

برگزارکننده: جهاد دانشگاهی واحد آذربایجان شرقی با همکاری مرکز
گردشگری علمی- فرهنگی دانشجویان ایران
هماهنگ‌کننده و ویراستار: صدرا عمویی
همکاران: احد حاجی‌بلند، امین بزاز بنابی، خدیجه جعفری، رباب تیموری

سخنرانان:

دکتر سید علی فارغ / معاون پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
علی مدیر / شهردار منطقه هشت تبریز
احمد حمزه‌زاده / مدیرکل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان
شرقی

نشانی دبیرخانه نشست‌ها:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان فخررازی، خیابان شهدای ژاندارمری شرقی، پلاک
۷۲، طبقه دوم، مرکز گردشگری علمی- فرهنگی دانشجویان ایران
شماره تماس: ۲۲ ۱۲ ۴۹ ۶۶ و ۳۶ ۱۱ ۴۹ ۶۶ - نمابر: ۸۶ ۱۵ ۴۹ ۶۶
نشانی سایت: www.istta.ir پست الکترونیک: info@istta.ir

مقدمه

مرکز گردشگری علمی - فرهنگی دانشجویان ایران به منظور شناختن و شناساندن فرهنگ و تمدن ایران به دانشگاهیان کشور از سال ۱۳۸۱ در ابعاد فرهنگی، آموزشی و پژوهشی فعالیت می کند که از زمره شاخص ترین اقدامات آن می توان به موارد ذیل اشاره داشت:

الف) اردوهای علمی - فرهنگی (مانند برگزاری شانزده دوره «طرح ملی ایران مرز پرگهر»؛ بازدید دانشگاهیان سراسر کشور از مواریت فرهنگی و پروژه های صنعتی با برگزاری ۳۱۴۰ اردو در سراسر کشور، اجرای ده دوره طرح ملی «دریای خاک»؛ کوپرنوردی دانشجویان ایران، سه دوره طرح ملی «گنبد گیتی» کوهنوردی دانشجویان ایران، دو دوره طرح ملی بوم گشت و ...)، برگزاری اردوهای ویژه اساتید و مستعدان عضو بنیاد ملی نخبگان، برگزاری اردوهای سفر ارزان (عراق، قشم، کیش و ...)؛

ب) همایش ها و نشست های تخصصی (مانند برگزاری چهارده دوره همایش ملی علمی - فرهنگی خلیج فارس، سه دوره جشنواره ملی عکس دانشجویی جاذبه های گردشگری ایران، سه دوره زنگ ملی گردشگری، همایش ملی تأثیر هدفمندی یارانه ها بر توسعه صنعت گردشگری کشور، همایش ملی راه ابریشم، جشنواره ملی فیلم جیبی دانشجویان سراسر کشور با موضوع گردشگری و میراث فرهنگی، برگزاری چهار دوره گردهمایی گروه های دانشجویی حامی میراث فرهنگی و گردشگری سراسر کشور و ...)؛

پ) پژوهش و طرح های مطالعاتی گردشگری (مانند چاپ ۴۲ عنوان کتاب تخصصی، گزارش علمی و انتشار فصلنامه های تخصصی میراث و گردشگری و مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس و ...)؛

ت) اطلاع‌رسانی و تبلیغات (شامل بزرگ‌ترین پایگاه اطلاع‌رسانی علمی و ترویجی گردشگری کشور به هفت زبان به آدرس ista.ir و پایگاه‌های مربوط به همایش‌های مرکز و...)

ث) آموزش (مانند اجرای ۵۷ دوره کوتاه‌مدت آموزش میراث فرهنگی و گردشگری و دوره‌های کد اخلاق جهانی گردشگری، اجرای سه دوره آزمون دوره‌های کوتاه‌مدت گردشگری سراسر کشور)؛

این مرکز در راستای ساماندهی نظرات نخبگان حوزه گردشگری با توجه به شرایط کنونی کشور که اقتدار ملی و آرامش اجتماعی زمینه را برای شکوفایی ظرفیت‌های فراوان گردشگری و رونق این صنعت را فراهم کرده، از تیرماه سال ۱۳۹۴ سلسله نشست‌های تخصصی را برای بررسی ابعاد و آثار مختلف گردشگری در دوران کنونی و پاسخ به پرسش‌های احتمالی طراحی کرده است.

تردیدی نیست که رخدادهای سیاسی و فرهنگی در ابعاد ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، چشم‌انداز متفاوتی را برای فعالیت‌های گردشگری در کشور به وجود آورده است. این سلسله نشست‌ها برای تبیین و بررسی چشم‌انداز کنونی گردشگری در کشور طراحی شده است و تلاش خواهد شد تا تأثیرات متغیرهای اقتصاد، فرهنگ، امنیت، سلامت و سیاست بر حوزه گردشگری به صورت مسئله‌محورانه به بحث گذاشته شود و نتایج و مباحث هر یک از نشست‌ها به صورت گزارش به اطلاع مدیران، مسئولان و فعالان این حوزه برسد.

رحیم یعقوب‌زاده

رئیس مرکز گردشگری علمی- فرهنگی دانشجویان ایران و
دبیر سلسله نشست‌های چشم‌انداز صنعت گردشگری در ایران

اثرات نگهداری و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی بر توسعه گردشگری شهری در کلان‌شهر تبریز

دکتر سید علی فارغ،* علی مدبر،** احمد حمزه‌زاده***

در وبیناری که در حال حاضر به همت معاونت فرهنگی سازمان جهاددانشگاهی آذربایجان شرقی و مرکز گردشگری علمی فرهنگی دانشجویان ایران برگزار می‌شود، اثرات نگهداری و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی بر توسعه گردشگری شهری در کلان‌شهر تبریز مورد بررسی قرار خواهد گرفت. مدیرکل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی، معاون پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی دانشگاه هنر اسلامی تبریز و شهردار منطقه هشت تبریز سخنرانان این وبینار تخصصی بودند.

* معاون پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

** شهردار منطقه هشت تبریز

*** مدیرکل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی

**** این نشست طی چهل و دومین نشست از سلسله نشست‌های چشم‌انداز صنعت گردشگری در ایران در محل جهاددانشگاهی واحد آذربایجان شرقی با عنوان «اثرات نگهداری و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی بر توسعه گردشگری شهری در کلان‌شهر تبریز» در تاریخ ۱۳۹۹/۱۰/۲ انجام شده است.

سید علی فارغ (معاون پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) مرمت و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی و سنتی شهر باید منجر به اشتغال‌زایی و ایجاد کسب‌وکار پایدار شده و به توسعه پایدار منجر شود، وگرنه این اقدام حرکت در جهت توسعه ناپایدار خواهد بود. یک توریست ممکن است انگیزه‌های گوناگونی از سفر به یک شهر داشته باشد که شامل سفر توریستی فصلی، سفری مبتنی بر یک رویداد، گردشگری تاریخی و فرهنگی برای بازدید از اماکن تاریخی، گردشگری پزشکی، گردشگری درمان، بازدید از موزه‌ها، صله ارحام، زیارت اماکن مذهبی و ... می‌شود.

بر اساس نظر کارشناسان، سه موج اقتصادی در دنیا اتفاق افتاده است: موج اول مربوط به اقتصاد کشاورزی و زراعت می‌شود که مکانیزاسیون بخش کشاورزی را در پی داشته، موج دوم نیز اقتصاد مبتنی بر ساخت و تولید محصولات صنعتی است و موج سوم که در عصر حاضر نیز در آن قرار داریم، شامل اقتصاد مبتنی بر خدمت می‌شود. در واقع، خدمت یکی از گونه‌های اقتصادی است که به تولید کالا منجر نمی‌شود.

در عرصه سرویس و خدمات کنونی، بناها و بافت‌های تاریخی در صورت ارائه خدمت، راهکاری درآمدزایی از طریق ایجاد کسب‌وکار و اشتغال‌زایی محسوب می‌شود.

صنعت گردشگری یک صنعت خدماتی است که خدمت را بهانه درآمدزایی قرار می‌دهد. بیش از ۸۰ درصد سهم تولید ناخالص ملی در آمریکا تنها به صنعت خدمات مربوط می‌شود، در حالی بیش از ۲۰ درصد در حوزه اقتصاد مبتنی بر ساخت و تولید محصولات صنعتی و سهم ناچیزی نیز به درآمد اقتصاد زراعی اختصاص دارد.

میزان توسعه‌یافتگی کشورها تعیین‌کننده سهم تولید ناخالص ملی کشور در حوزه صنعت و خدمات است و متأسفانه در تدوین سیاست‌های اقتصادی

ایران، برخلاف سایر کشورها، به موضوع اقتصاد خدمات چندان توجه نکردیم و تمرکز و استراتژی بلندمدت ما بیشتر بر تولید کالا و محصول بوده است. اکنون از موج اول اقتصاد کشاورزی عبور کردیم و به دنیای کنونی مبتنی بر خدمات رسیدیم، یعنی در طی این مدت، خروجی فعالیت‌های درآمدزا از محصول به تجربه کاربر تبدیل شده است و براین اساس، نیروی کار و انسانی که از آن در گذشته صحبت می‌شد، امروز به سرمایه انسانی تبدیل شده و بهره‌برداری اقتصادی خدمات، مبتنی بر سرمایه اجتماعی است. عنوان «منطق چیرگی خدمت» به ما می‌گوید که سرمایه‌های ناملموس اجتماعی مثل میراث معماری به‌تنهایی کارایی ندارد و باید خدمات را از دل این میراث استخراج کنیم.

می‌توان در مقابل سرمایه میراث معماری و احیای بافت‌های تاریخی چهار رویکرد را اتخاذ کرد. اولین راهبرد رویکرد «موزه‌ای» است، به طوری که میراث معماری همانند یک ویتترین در معرض نمایش و بازدید شهروندان و گردشگران باشد. گام بعدی رویکرد «حفاظتی و مراقبتی» است، یعنی بافت و بناهای تاریخی که به‌عنوان میراثی برای نسل آینده محسوب می‌شوند، در معرض نمایش قرار نگیرند و زیر نظر متخصصان امر فقط حفاظت شوند. در گام سوم، رویکرد «مرمتی» را داریم که در این راستا، راهبرد باززنده‌سازی و احیای بناهای تاریخی در حفاظت از آن‌ها مطرح می‌شود؛ در آخرین مرحله نیز رویکرد «اقتصادی» نسبت به بناهای تاریخی وجود دارد که بافت تاریخی به‌عنوان بهانه‌ای برای رونق صنعت خدمات و گردشگری است. اگر رویکرد اقتصادی را در حوزه بافت تاریخی در پیش بگیریم، سرمایه‌های تاریخی و فرهنگی و میراث معماری جنبه‌های دیگری را از خود به ما نشان می‌دهند و امکان درآمدزایی در صنعت توریست ایجاد می‌شود.

در بسیاری از کشورهای دنیا، گردشگری در قالب توریسم شهری با عنوان «گردشگری ازدواج» شکل می‌گیرد که براین اساس، یک زوج برای برگزاری

جشن عروسی خود به یک شهر سفر می‌کنند، یا «گردشگری ماه عسل» که زوج برای گذراندن ماه عسل خود به شهری سفر می‌کنند و از این طریق با جاذبه‌های شهری نیز آشنا می‌شود.

نوع دیگری از گردشگری نیز وجود دارد که برای مشاهده سبک زندگی نژادهای مخالف و لذت بردن از مشاهده مشابهت‌های قومی و قبیله‌ای نیاکان انجام می‌گیرد که به‌عنوان «گردشگری نیاکان» معروف است. «گردشگری رستاخیز» نیز زمانی اتفاق می‌افتد که گردشگران با امید بازدید از اماکنی که آخرین باقی‌مانده از نوع خاصی از معماری بوده و در دنیا نظیر ندارد، به شهری سفر می‌کنند.

«گردشگری فوتوگرافیک» نیز به حالتی اطلاق می‌شود که هدف از سفر و بازدید از یک شهر عکس برداری است که این امر یک انگیزه بسیار قوی و پتانسیل بالا برای گردشگری و بازدید منابع طبیعی و طبیعت‌گردی شمرده می‌شود.

تبریز پتانسیل کافی برای رونق صنعت خدمات و گردشگری شهری از گردشگری پزشکی و درمانی گرفته تا گردشگری تحصیلی را دارد. تبریز یک شهر دانشگاهی است که این امر خود جزو جذابیت برای گردشگران و جذب توریست برای تحصیل می‌شود. هزینه‌های پزشکی در ایران نسبت به خارج مقرون‌به‌صرفه است و به دلیل اختلاف ارز، پتانسیل بالا برای جذب گردشگری پزشکی در تبریز وجود دارد و حتی سالانه افرادی از کشورهای همجوار جهت درمان و گرفتن دارو به تبریز سفر می‌کنند.

برای رونق صنعت گردشگری شهری، در کنار فراهم‌سازی زیرساخت‌های گردشگری و شهری، نیاز به طرح‌ریزی خدمات و برنامه‌ای برای ارائه بسته مناسب گردشگری برای گردشگران را داریم تا جذابیت و تشویقی برای حضور توریست در شهر ایجاد شود.

علی مدبر (شهردار منطقه هشت تبریز)

لازم است تا در این ویبینار به عرض برسانم که اعتبارات کلان شهرداری برای تملک خانه‌های قدیمی و احیای بافت‌های تاریخی در سال‌های آینده تخصیص داده شده است. صاحبان خانه‌های قدیمی می‌توانند از تسهیلاتی که در این راستا اختصاص می‌یابد، استفاده کرده و به مرمت و احیای بافت تاریخی خود اقدام کنند و یا به تغییر کاربری فرهنگی و گردشگری مثل احداث بازارچه صنایع دستی، فرهنگسراهای خصوصی، بومگردی و... اختصاص دهند.

منطقه تاریخی فرهنگی شهرداری تبریز به مترای حدود ۲۴۰۰ هکتار، شامل بافت‌های تاریخی و باروی قدیمی تبریز به نام «نجف‌قلی خان» می‌شود؛ شاید حدود ۶۰ درصد مساحت تحت مدیریت شهرداری منطقه هشت در داخل باروی قدیمی به قدمت سیصد سال واقع شده است. در خصوص بازار سرپوشیده تبریز هم باید گفت که این بازار متعلق به اقوام و ملل گوناگون است که به ثبت جهانی رسیده و توسط یونسکو و دستگاه‌های داخلی نگهداری و نظارت می‌شود. شهرداری تبریز سعی کرده است تا همسو با اداره کل میراث فرهنگی استان در رابطه با مرمت این بازار، بر اساس طرح‌های ازپیش‌تعریف‌شده اقدام به اجرای پروژه‌های عمرانی از جمله سنگ فرش و اصلاح کف بازار تبریز و پروژه‌های دیگری برای راسته‌ها، تیمچه‌ها و ... کند.

سردرب‌های بازار تبریز به‌عنوان نشان بازار تبریز هستند. در بحث برندسازی بازار تبریز می‌توان گفت که عملیاتی‌شدن این امر نیاز به ارتباط بین‌بخشی با انجمن‌ها و اتحادیه‌های بازاری است که در این راستا نیز سعی داریم تا با هماهنگی با این اتحادیه‌ها در بحث اجرایی برندسازی این بازار در سال‌های آینده اقدام کنیم.

باید نگرش ویژه به بافت‌های مسکونی داخل منطقه باروی تبریز باشد. در این زمینه، کمیته ویژه‌ای توسط شهرداری تبریز تشکیل شده است تا در خصوص طرح‌های ویژه‌ای با توجه به پهنه‌ها و بلوک‌بندی بافت‌های مسکونی و

با عنایت به طرح تفصیلی شهر تبریز، اقدامات ویژه‌ای برای باززنده‌سازی و احیای بافت تاریخی انجام بگیرد. در منطقه خارج از بارو نیز می‌توان به بافت تاریخی اشاره کرد که بر اساس اظهارنظرها، بالای هفتصد هکتار تعریف شده است.

اگر بخواهیم به موفقیت در عرصه بناها و بافت‌های تاریخی دست پیدا کنیم و مانند سایر شهرهای تاریخی دنیا اقدام کنیم، باید محدودیت‌ها و پروژه‌هایی برای احیای این بافت‌ها شکل بگیرد که در این راستا نیز شهرداری طی چند سال گذشته، محوریت خود را بحث پیاده‌محوری یا تعرض پیاده‌روها قرار داده که خیابان‌های شفاعیه، روشنایی و خیابان جنب بنای ارک از جمله این اقدام است.

درباره تراکم ترافیک در بخش منطقه تاریخی فرهنگی تبریز هم باید گفت که مصوباتی در زمینه کاهش ترافیک و بحث ترافیک تبخیری صادر شده است؛ همچنین از چند سال گذشته نیز طرح زوج و فرد در تبریز پیاده شده است و در کنار طرح سه‌شنبه بدون خودرو و ایجاد پیاده‌روها در راستای کاهش این بار ترافیکی عمل می‌کنیم.

برای باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی تبریز به محورهای مشخص نیاز داریم. در خصوص محورهای گردشگری تبریز مطالعاتی در منطقه تاریخی این شهر که شامل خیابان‌های قدیمی، خانه‌های تاریخی و قدیمی و ... می‌شود، در حال انجام بوده و مراحل انتهایی را طی می‌کند.

تملک‌هایی در سطح شهرداری منطقه هشت تبریز طی سال‌های گذشته انجام گرفته است که شامل خانه نیکدل، علی موسیو، خطایی‌ها و ... می‌شود؛ شهرداری قصد دارد تا با در اختیار گرفتن این خانه‌ها، آن‌ها را در قالب اماکن گردشگری و اوقات فراغت مثل کافه‌کتاب، بازار صنایع دستی و ... به افراد علاقه‌مند تحویل دهند.

احمد حمزه زاده (مدیرکل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی) در مطالعات اخیر، میزان بافت تاریخی شهر تبریز از سوی مشاور و کارشناس امر، حدود هزار هکتار پیشنهاد داده شده است که شامل بخش‌های گوناگون شهر تبریز و بافت‌های پراکنده مثل برج خلعت‌پوشان و ربع رشیدی می‌شود. با هماهنگی اداره کل میراث فرهنگی استان و شهرداری، مصوباتی در حوزه احیای بافت تاریخی تبریز صادر شده است که امیدواریم با اجرای این پروژه‌ها بافت تاریخی تبریز را حفاظت، مرمت و احیا کنیم.

بافت تاریخی تبریز یکی از بزرگترین بافت‌های تاریخی بین شهرهای تاریخی کشور است و حتی در بین ۱۶۷ شهر تاریخی کشور که توسط شورای عالی معماری و شهرسازی انتخاب شده است و هفت شهر استان نیز در بین این شهرها بودند، تبریز به‌عنوان بزرگترین بافت تاریخی مصوب کشور شناخته شد.

مطالعاتی در خصوص بافت تاریخی تبریز توسط یکی از مهندسان خبره انجام شده است و تبریز به‌خاطر قدمت تاریخی خود و به‌خاطر این‌که پنج دوره پایتخت کشور و در دوره قاجار شهر ولیعهدنشین است، بیشترین آثار تاریخی را در خود جای دارد.

در مطالعات اخیر بالغ بر ۱۱۰۰ اثر تاریخی فرهنگی واجد ارزش حفاظت و نگهداری در بافت تاریخی شهر تبریز شناسایی کردیم. درباره عرصه شانزده‌هکتاری ربع رشیدی هم باید گفت که امسال توانستیم تا ۹۰ درصد از عرصه این محوطه ارزشمند را آزادسازی کنیم و در اختیار کارشناسان باستان‌شناسی جهت انجام تحقیقات قرار دهیم.

با توجه به تعدد و تنوع آثار تاریخی شهر تبریز، باید در کنار رویکرد حفاظتی و مرمتی این ابنیه‌ها، ارزش اقتصادی و رویکرد مزیتی را نیز در نظر بگیریم. در کنار اقدامات اقتصادی در این حوزه نیز یک سری بسته‌های تشویقی نیز جهت جذب گردشگران مدنظر قرار دادیم.

راستای حمایت از مرمت و احیای بافت‌های تاریخی برای مالکان خصوصی بناهای تاریخی تسهیلات ویژه‌ای را در نظر گرفتیم، همچنین این افراد از معافیت عوارضی برخوردار بوده و تغییر کاربری رایگان به اماکن گردشگری انجام می‌گیرد تا از این طریق بتوانیم این اماکن تاریخی را توسط خود افراد حفظ کنیم. البته برخی از آثار تاریخی به‌عنوان نفایس ملی شناخته شده هستند، مثل ارگ علیشاه و محدودیتی در تغییر کاربری دارند.

پرسشنامه‌ای توسط این اداره کل با جامعه آماری ۱۰۰۰ نفری تهیه شد و خروجی این پژوهش این بود گردشگری پزشکی به‌عنوان اولین نوع گردشگری مورد استقبال افراد انتخاب شد و گردشگری تاریخی و فرهنگی و گردشگری طبیعی و طبیعت‌گردی در رده‌های بعدی قرار داشتند.

انواع بخش‌های گردشگری از نظر ما اهمیت دارند. تصویر مقصد سفر مثل مهمان‌نوازی، بحث تجاری شهر و ... در توسعه گردشگری و حضور گردشگران در شهر تأثیر می‌گذارد؛ درواقع، صرف داشتن جاذبه تاریخی و فرهنگی باعث جذب گردشگر نمی‌شود و باید در کنار این مزیت، زیرساخت‌های اقامتی و پذیرایی فراهم باشد که در این راستا نیز با انجام برنامه‌ریزی منسجم سعی در معرفی تبریز در بین شهرهای گردشگری را داریم.

نزدیک به صد پروژه زیرساخت گردشگری در سطح استان اجرای خواهد شد و مردم تبریز و سایر شهرستان‌های استان استقبال خوبی از اجرای پروژه‌های زیرساختی شامل ایجاد هتل، مجتمع‌های گردشگری، واحدهای بوم‌گردی و ... داشتند که با حدود ده هزار میلیارد تومان سرمایه‌گذاری این پروژه‌ها در حال اجرا هستند و در صورت اتمام، قطعاً تأثیر بالایی در میزان جذب گردشگران و رضایت گردشگران و مردم بومی استان خواهد داشت.

احد حاجی بلند (معاون فرهنگی سازمان جهاددانشگاهی استان آذربایجان شرقی)

در جمع‌بندی مطالب مطرح‌شده در این وبینار و با تأکید بر لزوم رسیدگی بیشتر به بافت‌های تاریخی و فرهنگی کلان‌شهر تبریز باید گفت که صرف وجود بافت تاریخی و فرهنگی و یا صرف احیا، مرمت و نگهداری آنها کافی نیست و تا زمانی که کاربری‌های اقتصادی شفاف و مشخصی برای آنها تعریف نشود، نتیجه مطلوب به دست نمی‌آید.

از اقدامات ارزنده مسئولان محترم ذی‌ربط سپاسگزارم و امیدوارم که گفتمان انتقادی و تغییر رویکرد نسبت به مقوله بافت‌های تاریخی و فرهنگی در کلان‌شهر تبریز ایجاد شود.